

Імёны гістарычных асоб у «Запаветным сказанні манголаў» – важны лексічны пласт, які дазваляе глыбей пазнаць гісторыю народа, яго культуру. Таму пераклад яго на беларускую мову павінен як мага бліжэй адпавядаць мангольскаму вымаўленню. З гэтай мэтай неабходна ва ўсіх імёнах, калі яны выкарыстоўваюцца першы раз, абазначаць націскныя склады, ажыццявіць больш глыбокае вывучэнне існаваных варыянтаў транскрыпцыі гэтага помніка, устанавіць націскныя склады, каб дакладна вызначыцца з перадачай акання, дзекання-цекання, ужыванне ў (нескладовага), а таксама:

- літару *х* ці *г* выкарыстоўваць часцей: *Дува-Сахор* ці *Дува-Сагор*; *Харчү* ці *Гарчү*; *Салі-Хачау* ці *Салі-Гачау*;
- захаваць літару *е* ці пісаць *э*: *Шыргуетү-эбуген* ці *Шыргүзтү-эбүгэн*, *Мерган* ці *Мэргэн*, *Дарбэн-іргэн* ці *Дарбэн-іргэн*; *Тэмугей* ці *Тэмүгэ*;
- захаваць літару *а* ці пісаць *э*: *Есугай-хан* ці *Есүгэй-хан*, *Бельгүтай* ці *Бэльгүтэй*;
- пакінуць спалучэнне *чж* ці пісаць *дж*: *Бухатү-Салчжы* ці *Бухатү-Салджы*, *Баргучжын* ці *Баргүджын*, *Манголчжын* ці *Манголджын*; *Сальчжыүты* ці *Сальджыүты*;
- пакінуць напісанне большасці складаных найменняў праз злучок ці пісаць іх асобна: *Даір-усун* ці *Даір Усун*, *Бугү-Хадагі* ці *Бугү-Хадагі* і інш.

Літаратура

1. *Козин, С. А.* Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием *Mongrol-un niġuġa tobġiyan*. Юань чао би ши. Монгольский обыденный изборонок. – Т. I : Введение в изучение памятника, перевод, тексты, глоссарии ; отв. ред. А. П. Баранников ; предисл. Н. Н. Поппе. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1941. – 619 с.
2. Сокровенное сказание монголов // Монгольская историческая энциклопедия ; авт.-сост. : Гатапов А. С. – Улан-Удэ, 2015. – С. 488–490.
3. Страны и народы Востока. Вып. XXIX. Борис Иванович Панкратов. Монголистика. Синология. Буддология. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 1998. – 336 с.
4. *Mongolica: K 750-летию «Сокровенного сказания»* – М. : Наука. Изд. фирма «Восточная литература», 1993. – 343 с.

П. Д. Ліхтаровіч (Беларусь)

ПАРАЎНАЛЬНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў БЕЛАРУСКІХ ДОБРАЗЫЧЛІВЫХ І ЗЛAMOЎНЫХ ПАЖАДАННЯХ

Культура, паводзіны і мысленне не могуць існаваць без мовы і па-за мовай, бо з'яўляюцца сродкам чалавечай камунікацыі і таму мова не можа не несці

на сабе адбіткі асаблівасцей светапогляду, культурных каштоўнасцей, а таксама нормаў паводзін, характэрных для дадзенага народа. Нацыянальна-культурная спецыфіка мовы праяўляецца найбольш багата ў фразеалогіі, ва ўстойлівых выразах і выслоўях. Не з'яўляюцца выключэннем добразычлівыя і зламоўныя пажаданні. Добрапажаданні і праклёны адлюстроўваюць асновы грамадства і яго культуру, менталітэт, светапогляд як асобных носьбітаў мовы, так і народа ў цэлым.

Беларускія добразычлівыя і зламоўныя пажаданні багатыя на выкарыстанне ў іх складзе самых разнастайных моўных сродкаў. Гэта і канатацыйная лексіка, і адметная лексіка, у тым ліку дыялектная, і фразеалагізмы, і параўнальныя звароты і інш. У артыкуле звернем увагу на ўжыванне параўнальных канструкцый, на асаблівасці іх выкарыстання ў беларускіх народных зычэннях.

Паводле «Слоўніка лінгвістычных тэрмінаў», *параўнанне* – фігура, пабудаваная на падабенстве двух прадметаў, у якіх праяўляецца агульная прымета [7, с. 96]. Таксама гэты тэрмін тлумачыцца як стылістычны прыём, пабудаваны на супастаўленні двух прадметаў або станаў, якія маюць агульную прымету [6, с. 615]. У іншых крыніцах параўнанне акрэсліваецца як адзін з відаў тропы, пабудаваны на характарыстыцы прадметаў і з'яў рэчаіснасці праз супастаўленне іх з іншымі, нечым падобнымі прадметамі і з'явамі.

Пад тэрмінам *параўнальныя канструкцыі* трэба разумець як параўнальныя звароты, якія сустракаюцца ў простых сказах, так і параўнальныя сказы, якія з'яўляюцца часткай складаных сказаў.

Як вядома, *параўнальны зварот* – адна з формаў выражэння параўнання, якая ўводзіцца ў сказ з дапамогай параўнальных злучнікаў і складаецца з самастойнай часціны мовы з залежнымі словамі і без іх: *Каб добра жылося, каб паясніцы, як брушніцы* [2, с. 162]; *Каб ты прапаў, як цень* [2, с. 219]. *Параўнальныя сказы* – часткі складаназалежных сказаў, якія выступаюць у якасці даданай да асноўнай, характарызуюць шляхам параўнання тое, пра што гаворыцца ў асноўнай частцы: *Каб яму так мазгі, рукі, ногі пакруціла, як тая вярэўка была скручана* [3, с. 188]; *Каб пладзіліся, як авечкі, як пчолы ў вуллі* [2, с. 163]; *Каб спруцянеў, як тое жалеза цвярдзее; Каб ты прапаў, як муха ў зеллі* і інш. [4, с. 139].

І параўнальныя звароты, і параўнальныя сказы ўводзяцца ў структуру беларускіх зычэнняў часцей за ўсё з дапамогай злучнікаў *як, нібы*: *Каб вы марне прапалі, як марцінавы боты* [2, с. 206]; *Каб ён як корч ляжаў!* [2, с. 206]; *Хай душа затрыміць, нібы дзятлінка ў росах* [2, с. 174].

Радзей можна сустрэць параўнанні творнага склону: *Каб ты крыцаю сеў* (г. зн., каб ты сеў і не падняўся), *каб ты каменем сеў* (г. зн., каб змярцеў) [1, с. 4].

Параўнальныя канструкцыі ў пажаданнях дапамагаюць раскрыць адносіны паміж суразмоўцамі, больш дакладна выказаць свае адносіны і перадаць моц зычэння, паказаць розныя бакі адыгрываюць істотную ролю ў жыцці грамадства, у зносінах людзей паміж сабой, служаць асноўным сродкам маўленчага этыкету, які прадпісвае ў кожным канкрэтным выпадку пэўныя паводзіны.

Добрапажаданне – выказанае словамі жаданне чаго-небудзь добрага, адрасаванае каму-небудзь [8, с. 185]. У добразычлівых пажаданнях часцей за ўсё выкарыстоўваюцца параўнанні са з’явамі прыроды (сонца, паветра, вада, зямля, раслінны свет і г. д.), бо менавіта яна, прырода, лічылася найбольш уплывовай на стан чалавека, яго настрой. Такая ўвага да навакольнага свету можа быць выклікана тым, што на тэрыторыі Беларусі доўгі час існавала язычніцтва. Язычнікі ўспрымалі свет як вялізную сукупнасць жывых істот. З такога ўяўлення выцякала, што прырода – нешта моцнае, непадуладнае, таму параўнанні з прыроднымі з’явамі часцей за ўсё добрыя. Напрыклад, можна сустрэць такія пажаданні, як: *Каб быў здароў, як вада, каб быў багаты, як зямля* [5, с. 21]; *Каб быў здаровы, як дуб скарбовы; Будзь здароў, як дуб, ды моцны, як зуб* [3, с. 181].

Ёсць зычэнні, якія ўяўляюць сабой выпрацаваныя слоўныя формулы добрапажаданняў адносна земляробаў, пчаляроў, рамеснікаў, старых і маладых людзей, хатніх гаспадароў. Прадметам пажаданняў у пераважнай большасці выпадкаў з’яўляюцца хлебны ўраджай, прыплод жывёлы, жаніцьба, замужжа, часам замагільнае райскае жыццё: *Каб пладзіліся, як авечкі, як пчолы ў вуллі; Каб жылі, як галубы сівыя* [5, с. 475]; *Я табе жычу добра, як сам сабе* [2, с. 186].

Асобна можна вылучыць катэгорыю пажаданняў пры чханні: *Будзь здарова, як карова, а плодна, як свіння* [3, с. 167]; *Будзь здароў (здаровенькі) на ўвесь год, як на калядны лёд* [2, с. 181]. У розных рэгіёнах Беларусі яны могуць адрознівацца.

У добразычлівых пажаданнях выкарыстанне параўнанняў, параўнальных канструкцый не так пашырана, як у праклёнах. Параўнальны выраз у злопажаданнях дапамагае выказаць абурэнне, нянавісць да чалавека, наклікаць на чалавека няшчасці, хваробы.

Як вядома, *зламысныя пажаданні* – гэта нядобрыя выразы, словы, адрасаваныя каму-небудзь, якія маюць злы намер [8, с. 477]. *Праклён* – крайняе асуджэнне, якое суправаджаецца зламысным прадраканнем, пажаданнем [9, с. 334]. Паходжанне праклёнаў звязваюць з верай чалавека ў сілу слова, якое можа ўздзейнічаць на рэчаіснасць, зрабіць хворым чалавека і нават забіць яго. Можна вылучыць некалькі катэгорый злопажаданняў з параўнальнымі выразамі: параўнанні з жывёльным светам; параўнанні з бытавымі рэчамі; вобразныя пажаданні смерці; зычэнні дрэннага самаадчування з параўнальнымі зваротамі.

Злопажаданні заўсёды мелі выразна акрэсленую магічную функцыю і вымаўляліся з мэтай выклікаць жаданы вынік: *Каб яму так мазгі, рукі, ногі пакруціла, як тая вяроўка была скручана* [2, с. 229]; *Каб ты, дай божа, так збялеў, як тая сарочка бела* [3, с. 121]; *Каб ён сам счарнеў, як сонуха* [2, с. 216]. Часам бывае цяжка акрэсліць, чаго жадалі злыя языкі, калі звярталіся да чалавека з такімі праклёнамі. Маглі яны гэта рабіць з нейкай нагоды і ўвогуле без яе, проста так, з прычыны пэўных рыс уласнага характару.

Беларусы часта выкарыстоўваюць параўнанні з жывёльным светам, напрыклад: *Каб цябе, як сабаку, пад плотам пахавалі; Каб табе такое шчасце, як у казы хвост; Каб на цябе крываўка напала, каб з цябе ліло, як з бусла!* [3, с.176].

Сустракаюцца і параўнанні з бытавымі рэчамі. Яны выказваюцца з мэтай знявагі чалавека і маюць нядробны намер: *Каб табе язык апух, як калода! Каб ты слух, як падушка!* [3, с. 179].

Асобнай катэгорыяй можна вылучыць пажаданні смерці. Часцей за ўсё яны вымаўляюцца коротка, але сустракаюцца і больш вобразныя варыянты, з выкарыстаннем параўнальных зваротаў і сказаў: *Каб спруцянеў, як тое жалеза цяярдзе, каб потым нічым нельга было адагрэць; Каб ты прапаў, як цень на вадзе* [2, с. 219]; *Каб цябе, божа, дай міленькі, нямытага, як сабаку, у зямлю ўвалілі* [2, с. 222].

Зычэнні дрэннага стану, хвароб таксама нярэдка былі ў аснове параўнання: *Каб ты прапаў, як сліна* [4, с. 183]; *Каб ты прапаў, як муха ў зеллі, каб ты счарнеў, як гэтая зямля* [3, с. 184]; *Каб табе раздуло, як гору!* [2, с. 226].

Аналіз выкарыстання параўнальных канструкцый у структуры ўстойлівых зычэнняў дабра і зла сведчыць, што ў зламоўных пажаданнях параўнанні выкарыстоўваюцца часцей. Таму што здаўна лічылася, што кленічы, праклёны – гэта не пустыя выказванні, за імі стаіць вера ў тое, што сам акт вымаўлення ўслых гэтых выказванняў можа паўплываць на сітуацыю.

Па добрапажаданнях і праклёнах можна спазнаць асаблівасці светаўспрымання народа, таму што ў іх адлюстроўваюцца традыцыйныя і сучасныя ўяўленні аб грамадскім і сямейным жыцці. Многія добрапажаданні і праклёны, этымалагічна звязаныя са звычаямі мінулага, забабоннымі ўяўленнямі, маюць метафарычную прыроду. Параўнальныя канструкцыі ў добразычлівых і зламоўных пажаданнях сустракаюцца вельмі часта, параўнанні дапамагаюць стварыць уяўленні, блізкія да канкрэтнай рэчаіснасці.

Літаратура

1. *Бадзевіч, З.* Каб ты доўга жыў... Праклёны ў творах Якуба Коласа / З. Бадзевіч // Мова – літаратура – культура : VII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 130-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа, 27–28 верас. 2012 г., Мінск, БДУ : зб. навук. арт. – Мінск, 2012. – С. 126–130.
2. *Выслоўі ; [склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і камент. М. Я. Грынבלата. Рэд. тома А. С. Фядосік]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.*
3. *Зайка, А.* Прыказкі і прымаўкі, жарты і каламбуры, прыгаворкі і языкаламкі, вясельныя прыгаворкі пры дзяльбе каравая, вітанні і зычэнні, ветлівыя і ласкавыя выразы, засцярогі і прысяганны, праклёны і адкляцці, жартоўныя праклёны і дражнілкі-кепікі, зневажанны і параўнанні, прыкметы народнага календара з Косаўшчыны / А. Зайка. – Мінск : Тэхналогія, 2015. – 286 с.
4. *Ненадавец, А. М.* Сіла праклённага слова / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларус. навука, 2017. – 495 с.
5. *Радзінная паэзія ; [склад. Г. А. Барташэвіч; рэд. Г. І. Цітовіч]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 784 с.*
6. *Стариченок, В. Д.* Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 .

7. *Сцяцко, У. П.* Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 222 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1978. – Т. 2 : Г – К. – 768 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1980. – Т. 4 : П – Р. – 768 с.

Л. П. Леська (Беларусь)

МАДЫФІКАЦЫІ АРХЕТЫПА «КУЛЬТУРНЫ ГЕРОЙ» У МІФАПАЭТЫЧНАЙ КАСМАГОНІІ Я. БАРШЧЭЎСКАГА

Мастацкая касмагонія працяглы час не магла стаць прадметам спецыяльнага даследавання, існаваў неадольны разрыў паміж філасофскай эстэтыкай і літаратурнай навукай. Касмагонія як рэлігійна-міфалагічнае ўяўленне пра ўзнікненне свету і яго далейшае развіццё даследавалася філасофскай думкай, касмалогія – астраноміяй. Матэрыялістычная эстэтыка, ідэалогія і аксіялогія не вывучалі рэлігійна-міфалагічных праблем, такія пытанні не маглі быць на той час прадметам акадэмічнай навукі. Рэлігійныя ідэі разглядаліся павярхоўна, без загляблення ў сутнасць. У 1960–1970-я гады паняцце «касмагонія» вывучалася як раздзел астраноміі, які даследуе паходжанне касмічных аб'ектаў і сістэм. І толькі ў канцы 1980 – пач. 1990-х гг. касмагонія атрымала тэрміналагічнае вызначэнне як вучэнне або вераванне пра паходжанне свету і яго эвалюцыю.

У беларускай літаратуразнаўчай навуцы, як слухна заўважыла Т. Шамякіна ў працы «Парадоксы часу, або рамантыка савецкай навукі», вывучэнне касмалогіі, касмагоніі пачалося позна, хаця «ўся наша мастацкая культура здзіўна касмалагічная. Казкі, загадкі, замовы пранізаны касмічнай тэматыкай, імкненнем спазнаць чуд, які прыйдзе з неба» [12, с. 51]. Да вывучэння тэмы космасу, месца чалавека ў Сустве першымі ў беларускай літаратуразнаўчай навуцы звярнуліся акадэмікі І. Навуменка [6] і В. Каваленка [3]. І. Навуменка адзначаў, што «Янка Купала і Якуб Колас засталі ў сваім народзе яшчэ амаль не крануты кніжнай апрацоўкай духоўны свет, які сваімі вытокамі меў старажытнае, у пэўнай ступені міфалагічнае светаадчуванне з яго культам неба, сонца, наогул, прыродных сіл, верай у таямнічае і звыштаямнічае, што мае несумненную ўладу над чалавекам» [6, с. 5].

Традыцыі І. Навуменкі, В. Каваленкі ў вывучэнні касмізму, мастацкай касмагоніі і касмаганічных матываў у беларускай літаратуры і культуры развіваюць С. Даніленка [2], С. Санько [7].

С. Даніленка [2] паказвае асноўныя механізмы архаічнай касмагоніі на матэрыяле твораў беларускай літаратуры XIX ст. Даследчык вызначаў, што «касмагонія –